

BIBLIOTECA ITALIANA

Colecție coordonată
de

SMARANDA
BRATU ELIAN

NUCCIO
ORDINE

ITALO CALVINO

PROVOCAREA
LABIRINTULUI
ESEURI

Selecție și îngrijirea ediției
Smaranda Bratu Elian

Cronologie de Oana Boșca-Mălin

Traducere din italiană și note
de Smaranda Bratu Elian și Oana Boșca-Mălin

Cu o prefață de Laura Di Nicola

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Vlad Russo
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Artprint

Italo Calvino
Saggi (selection)
Copyright © 2002, Estate of Italo Calvino
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2023, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Calvino, Italo

Provocarea labirintului: eseuri / Italo Calvino;

selecț. și îngrij. ed.: Smaranda Bratu Elian; cron. de Oana Boșca-Mălin;

trad. din italiană și note de Smaranda Bratu Elian și Oana Boșca-Mălin;

cu o pref. de Laura Di Nicola. – București: Humanitas, 2023

ISBN 978-973-50-7976-5

I. Bratu Elian, Smaranda (ed. șt.)

II. Boșca-Mălin, Oana (trad.; note)

III. Di Nicola, Laura (pref.)

821.131.1

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723/684 194

Aș vrea să fiu Mercuțio. Dintre toate virtuțile lui admir mai presus de orice ușurința, admir, într-o lume plină de brutalitate, imaginația lui visătoare – ca poet al Reginei Mab – și în același timp înțelepciunea lui, ca voce a rațiunii în mijlocul urii fanatice a familiilor Capulet și Montague. El urmează cu prețul vieții vechiul cod al cavalerismului fie și numai de dragul stilului, dar cu toate acestea este un ins modern, sceptic și ironic: un Don Quijote care știe prea bine ce sunt visele și ce este realitatea, și care trăiește cu amândoi ochii larg deschiși.¹

—Italo Calvino—

1. Răspuns la întrebarea „What character in fiction or nonfiction would you most like to be?“, publicat în *The New York Times Book Review*, LXXXIX, 49, 2 dec. 1984.

În miezul lucrurilor:
Calvino eseist

Titlul *Provocarea labirintului*, împrumutat de la eseul publicat de Italo Calvino în *Menabò* (revista creată de Einaudi) în 1962, definește un mod de a înfrunta lumea și realitatea ca o constantă bifurcare între provocare și cedare: „Provocarea labirintului, pe aceasta vrem s-o salvăm, o literatură a sfidării labirintului, pe aceasta vrem să o scoatem la lumină și să o deosebim de literatura capitulării dinaintea labirintului.“ A sfida labirinturile cunoașterii și ale imaginației înseamnă – în peisajul anilor '60 – a străbate complexitatea realității încercând să definim o hartă, pentru a ne pierde și a ne regăsi în lume. Dacă adevărata condiție umană este reprezentată de absența căilor de ieșire, „ceea ce poate face literatura este să definească atitudinea cea mai bună pentru a găsi calea spre ieșire, chiar dacă această cale n-ar fi decât trecerea dintr-un labirint într-altul“.

Antologia de față este o operă apocrifă și postumă care selectează, cât se poate de eficient, unele dintre cele mai semnificative pagini ale lui Calvino eseistul, publicate în arcul a treizeci de ani: din 1955 (anul conferinței citite la Florența și publicate în revista *Paragone*) până la ultimul interviu, cel acordat Mariei Corti, finalizat în 29 iulie 1985, cu doar câteva săptămâni înainte de a suferi ictusul. O culegere de conferințe, articole, interviuri, recenzii, comunicări la congrese, prezentări, introduceri, prefețe și postfețe, cu destinații felurite, ne permit să urmărim straturile memoriei lui Calvino ziaristul, editorul și criticul, dar mai ales finul interpret al lumii, al istoriei, societății și literaturii, al rațiunilor profunde ale eului și ale colectivității.

Cele 39 de texte selectate aici și prezentate cronologic în patru secvențe merg de la literatură și societate la clasici și la contemporani, până la eseuri în care Calvino vorbește despre Calvino. Este o selecție care reunește texte din volume diferite: din antologia de autor *Una pietra sopra: Discorsi di letteratura e società* (*Capitol închis: Dezbateri despre literatură și societate*), publicată la editura Einaudi în 1980, și din scrierile nepublicate în timpul vieții, strânse și editate sub îngrijirea soției scriitorului, Esther Calvino, în volumele: *Perché leggere i classici* (*De ce să-i citim pe clasici*), Mondadori, 1991, și *Eremita a Parigi: Pagine autobiografiche* (*Eremit la Paris: Pagine autobiografice*), Mondadori 1994. Însă doar cele 3.000 de pagini alcătuind cele două tomuri de *Saggi, 1945-1985* (*Eseuri, 1945-1985*), apărute la Mondadori în 1995 – adică la zece ani de la moartea scriitorului – în renumita colecție „I Meridiani“, sub îngrijirea lui Mario Barenghi, au izbutit să ofere Italiei o impunătoare reconstituire și recuperare a unui vast sector al operei lui Calvino, până atunci răspândit în nenumărate publicații.

Pentru a surprinde semnificația volumului de față trebuie să ne întoarcem la proiectul de la care pleacă autorul, selectând mai întâi și apoi extinzând. Adică de la selecția făcută de Calvino însuși pentru *Capitol închis: Dezbateri despre literatură și societate*, publicată în februarie 1980, la opt luni după romanul *Dacă într-o noapte de iarnă un călător*, apărut în iunie 1979. Acest roman este ultima operă din perioada pariziană, care încheie îndelungata fază în care calea prozei de ficțiune și calea eseisticii rămăseseră separate, inaugurând o perioadă nouă, ultima, cea romană, care debutează cu romanul *Palomar* (1983) pentru a continua cu eseurile din *Collezione di sabbia* (*Colecție de nisip*) în 1984, cu noile povestiri din volumul *Cosmicomicării vechi și noi*, tot din 1984, ajungând până la volumul neterminat de eseuri *Lecțiile americane*, apărut postum în 1988. În volumul *Capitol închis: Dezbateri despre literatură și societate*, Calvino reunește 42 de texte scrise între 1955 și 1978,

introduse de o prezentare a autorului. O cităm în întregime aici pentru că ea luminează și selecția de față, ca o prefață în prefață, mai convingătoare, poate, pentru că i se datorează autorului însuși:

În acest volum am adunat scrieri care cuprind declarații de poetică, direcții de urmat, bilanțuri critice, sinteze referitoare la trecut, prezent și viitor, pe care le-am elaborat succesiv și le-am pus deoparte în ultimii douăzeci și cinci de ani. Frecventa înclinație de a formula programe generale, vădită în multe dintre aceste scrieri, a fost întotdeauna contrabalansată de tendința mea de a uita îndată de acele programe și de a nu mai reveni nicicând la ele. O să vă întrebați atunci pentru cine am formulat acele proiecte operaționale: nu pentru mine, de vreme ce în activitatea mea personală de scriitor nu am pus aproape niciodată în practică ce predicam în ele; nici pentru alții, dat fiind că n-am avut niciodată vocația de întemeietor, de promotor sau propagator. Aș spune atunci că obiectivul meu pare să fi fost acela de a trasa niște coordonate care să servească apoi muncii mele și a altora; de a postula o cultură care să fie contextul în care vor crește operele ce urmează a fi scrise.

Ambiția din tinerețe, de la care am pornit, a fost aceea de a construi o nouă literatură care, la rândul său, să slujească construcției unei noi societăți. Ce corecții și transformări au suferit așteptările mele de atunci reiese din succesiunea cronologică a textelor. Desigur, lumea pe care o am astăzi dinaintea ochilor e cum nu se poate mai diferită, dacă nu chiar opusă, de imaginea pe care frumoasele intenții constructive de atunci o proiectau asupra viitorului. Societatea se manifestă acum ca un colaps, o decădere, o cangrenă (sau, în aspectele sale mai puțin catastrofale, ca un trai de pe o zi pe alta); iar literatura supraviețuiește în crăpături, în fisurile ei, cu conștiința că nici o prăbușire nu este atât de definitivă încât să excludă alte prăbușiri.

Personajul care ia cuvântul în această carte (care în parte se identifică, în parte se disociază de acel eu însumi prezent în alte serii de scrieri și de fapte) intră în scenă în anii '50, încercând să se prezinte în rolul care atunci domina scena: acela de „intelectual angajat”. Urmărindu-i evoluția pe scenă, veți observa cum, vizibil, deși fără întoarceri bruște, identificarea lui cu acest rol se dizolvă

încetul cu încetul împreună cu pretenția de a interpreta și a îndruma procesul istoric. Dar aceasta nu înseamnă că el se descurajează în strădania sa de a înțelege, de a arăta și a făuri, însă treptat iese la iveală un aspect care, la o privire mai atentă, vedem că era prezent încă de la început: senzația de complicat, de multiplu, de relativ, de fațetat, care îi induce o atitudine de sistematică perplexitate.

Și numai pentru că înfățișează o experiență încheiată, succesivitatea acestor pagini începe să capete formă, să devină o istorie care are sens în întregul ei. Așa stând lucrurile, acum pot aduna aceste eseuri în volum, adică pot accepta să le recitesc și să las să fie recitite și de alții. Ca să le fixez pe fiecare la locul lui, în timp și spațiu. Ca să introduc acea distanță necesară care permite observarea lor în lumina și perspectiva potrivită. Ca să regăsesc în ele firul transformărilor subiective și obiective, și al continuităților. Ca să se înțeleagă unde mă aflu acum. Ca să pun punct unui capitol închis.

Anul 1980 consfințește trecerea lui Calvino la o atitudine de „sistematică perplexitate“ care îl îndeamnă să sfideze labirintul lumii, a celei scrise și a celei nescrise, dintr-un punct de vedere pe care l-aș numi „sideral“: „până la urmă entropia va fi cea care va triumfa, iar din univers, cu toate galaxiile lui, nu va mai rămâne decât un vârtej de atomi în vidul cosmic“ (1980). Coperta aleasă de Calvino însuși pentru prima ediție a volumului reproduce un desen de Saul Steinberg: un călăreț aflat pe o linie coborâtoare, la mijlocul drumului între un dragon și un enorm bolovan sferic plasat în spatele lui (Pământul? Lumea?), care e pe cale să-l strivească. O imagine emblematică a unui pericol iminent de care nu te poți salva. Textul de pe coperta a patra aduce o completare și o lămurire:

În scenariul acestor eseuri, mereu în mișcare, întrezărim itinerarul unui om care încearcă să înțeleagă, dar nu este niciodată pe deplin satisfăcut de încercările de a-și organiza înțelegerea. Măbind tot mai mult câmpul vizual pentru a prinde în el aspectele rămase la margine, Italo Calvino vrea să decidă în fiecare moment când spune *da* sau când spune *nu* dinaintea unei realități tot mai greu de stăpânit. Imaginea-cheie a cărții este poate aceea pe care o găsim într-un text din

anii '60: un programator în halat alb, aflat la capătul unui circuit electronic, încearcă să scape de angoasa nenumărabilului și a inclasificabilului reducând totul la o serie de diagrame geometrice, la un joc combinatoriu cu un număr finit de elemente; însă, în același timp, în spatele său se întind umbrele fantasmelor unei istorii și ale unei naturi umane de necuprins în formulele niciunui cod.

Pe linia acestor considerații privitoare la șantierul mereu deschis al autorului se înscrie și propunerea acestei antologii românești care, la distanță de mai bine de patruzeci de ani de volumul de eseuri antologat de Calvino însuși, se îmbogățește cu perspectivele lui din ultimul deceniu de viață, care vor fi rezumate în singurul său volum organic de eseuri literare, cel neterminat, al *Lecțiilor americane*, deja cunoscut cititorilor români.

Antologia de față ordonează cronologic perspectivele mereu schimbătoare asupra lumii, sesizând principalele lor focare și intrând în miezul lucrurilor, în căutarea aceluia strat profund unde scrierea lui Calvino devine una singură: nu cea a eseistului, nici cea a prozatorului, ci aceea a unui scriitor italian care în proza eseurilor sale este intrinsec scriitor, iar în prozele sale literare e intrinsec eseist. De fapt, cred că există un singur Calvino, poet al lumii, un clasic al literaturii și cugetării, care soarbe din clasicii săi cu o ironică perplexitate. Când în 1981 Calvino scrie *De ce să-i citim pe clasici*, se uită în oglindă la Calvino cititorul și îl vede în ea pe Calvino scriitorul, așa cum o dovedesc și paginile acestei antologii. Privind în oglinda literaturii la clasicii săi, Calvino s-a căutat întotdeauna pe sine, a căutat care este locul lui printre ei, a purtat cu ei un dialog neîntrerupt cu privire la rațiunile profunde ale posibilităților de a cunoaște, de a citi, de a traduce și a povesti lumea, împletind morala acțiunii, a faptuirii istorice – *măduva leului* – cu potențialitățile literaturii. În același timp însă, el a cercetat neconținut care poate fi rolul literaturii în istorie, propunând o idee despre literatură ca punct de intersecție între felurile ramuri le cunoașterii, de la știință la filozofie, la psihanaliză,

antropologie, geografie, pe care le privește de undeva de deasupra, cu ironie și curiozitate.

Această carte ne ajută să descoperim o asemenea privire și, totodată, să aflăm ceea ce în operele de ficțiune ale lui Calvino rămâne ascuns; și poate să ne convingem de importanța „lucrurilor necesare și dificile“, căci, după cum spune chiar el:

Lucrurile pe care literatura le poate căuta și le poate oferi sunt puține, dar de neînlocuit: modul de a-l privi pe celălalt și de a se privi pe sine, de a pune în legătură faptele personale cu cele generale, de a atribui valoare lucrurilor mici sau mari, de a ține cont de propriile limite și vicii și de ale celorlalți, de a afla proporțiile vieții și locul pe care iubirea îl ocupă în ea și de a înțelege puterea și ritmul iubirii, dar și de a afla locul morții și felul de a ne gândi sau a nu ne gândi la ea; literatura poate să învețe lumea ce înseamnă neînduplecarea, mila, tristețea, ironia, umorul și atâtea alte lucruri necesare și dificile. Restul nu avem decât să mergem să-l învățăm altundeva: să-l învățăm de la știință, de la istorie, de la viață, așa cum este de datoria noastră, a tuturor, să facem.

LAURA DI NICOLA

Laura Di Nicola predă literatură italiană contemporană la Universitatea „La Sapienza“ din Roma. Interesele sale științifice vizează literatura italiană a secolului XX, fiind axate îndeosebi pe dezbaterile politico-culturale de după cel de-al Doilea Război Mondial, pe literatura feminină și pe canonul italian în context internațional. Este membră a numeroase comitete științifice ale unor reviste literare de prestigiu din Italia și coordonează proiecte de cercetare literară naționale și internaționale. Ca autoare a unor importante studii despre Italo Calvino și cercetătoare recunoscută pe plan internațional a operei acestui scriitor, coordonează Laboratorul Calvino al Universității „La Sapienza“, este custodele bibliotecii Calvino dăruită aceleiași universități, iar în acest an centenar al nașterii autorului eseurilor de față este coordonatoarea programului național al celebrărilor dedicate evenimentului.

DESPRE LITERATURĂ,
SOCIETATE, OM

MĂDUVA LEULUI¹

1. Se vorbește adesea despre o problemă a personajului în literatura noastră de astăzi: personaj pozitiv sau negativ, nou sau vechi. E o dezbatere care, dacă unora le poate părea sterilă, va fi întotdeauna captivantă pentru aceia care nu separă propriile interese literare de rețeaua mult mai complexă a nenumăratelor interese umane și a relațiilor dintre ele. Pentru că, între posibilitățile literaturii de acțiune asupra istoriei, cea care îi e cea mai proprie și poate singura neiluzorie este tocmai aceasta: de a lămuri pentru ce fel de om se pregătește istoria, prin munca ei constantă și contradictorie, să dea băătăia și cum îi determină ea sensibilitatea, imboldul moral, greutatea cuvântului, modul în care acel om va trebui să se plaseze în lume; altfel spus, acele lucruri pe care doar poezia – și nu filozofia ori politica, bunăoară – le poate arăta spre învățare.

E limpede că acest tip de om pe care o operă sau chiar o întreagă epocă literară îl presupune, îl subînțelege sau, mai bine zis, îl propune, îl inventează, poate foarte bine să nu fie unul dintre personajele bine conturate, așa cum doar în romane sau în teatru se pot afla, dar să trăiască totuși, așa zice, cu precădere în acea prezență morală, în acel protagonist nu mai puțin concret din poeziile lirice sau din prozele moralistilor, adică protagonistul adevărat, cel care, la atâția romancieri,

1. Conferință ținută la Florența, la Pen Club, în 17 februarie 1955; textul a apărut pentru prima dată în revista de artă și literatură *Paragone*, ulterior în volumul *Una pietra sopra* (Einaudi, 1980), care reunește o selecție de texte critice, făcută de autor, publicate în periodice între 1955 și 1978. Traducerea urmează versiunea ICS, pp. 9–27.

începând cu Manzoni și Verga, nu se identifică în operele lor importante cu nici unul dintre personaje.

Așadar, înainte de a ne întreba dacă în literatura italiană de astăzi există personaje caracteristice și care ar fi ele, ar trebui să ne întrebăm dacă există un protagonist adevărat al acestei literaturi și care ar fi el, cu alte cuvinte dacă există un tip uman pe care ea îl presupune și îl propune, fie și numai în mod implicit.

2. A afla un răspuns la această întrebare este la fel de dificil ca a da o direcție generică a literaturii italiene de astăzi, ori o judecată de ansamblu asupra situației sale, ori o previziune asupra direcției sale de dezvoltare. Această epocă literară, despre care mulți consideră că se află sub semnul generic al „neorealismului” și care, oricum, este caracterizată de revenirea la abordarea realistă și de predominarea prozei – din punct de vedere cantitativ și ca notorietate – asupra altor mijloace de expresie, pare că refuză să se lase definită și cuprinsă într-o fizionomie morală tipică, într-un caracter uman anume.

Nu este adevărat că doar Romantismul secolului al XVIII-lea ar fi avut capacitatea de a caracteriza pe deplin bărbați și femei ce purtau haloul de erou sau clarobscurul de „fiu al veacului”, nici că la noi, după ultimele vârstare ale generației romantice – cum ar fi „omul dannunzian” sau „omul crepuscular” – istoria literară ar refuza să se lase citită în acest sens. Deoarece chiar literatura cea mai recentă, cea ermetică – lipsită, cum este, de figuri umane, o literatură a peisajelor, a obiectelor, a stărilor sufletești nedeslușite, o literatură *a absenței*, după cum a fost definită – chiar și ea propunea un tip uman bine caracterizat (chiar dacă în sens negativ, ca să amintim un vers faimos¹) și legat (chiar și în sens negativ) de vremuri. „Omul ermetic” – cel care nu se lasă mânat decât de cele mai mici tresăriri

1. Referire la poezia lui Eugenio Montale, „Nu ne cere cuvântul”, din volumul *Oase de sepie*, care se încheie cu versurile „Atâta doar astăzi putem spune / ce nu suntem, ce nu vrem”.

personale trăite însă la sânge, cel care descoperă mereu propriul adevăr în culisele scenei –, acest om, avar cu propriile sentimente și senzații, deși nu deține nimic altceva mai concret, acest om fără puncte de sprijin, protejat de o coajă subțire minerală sau lunecoasă ca un țipar, acest om, spuneam, care părea construit special ca să străbată vremuri nenorocite și realități neîmpărtașite, aproape necontaminat și aproape fără risc, s-a dovedit a fi, până la urmă, un caz tipic de propunere literară pentru rezolvarea raporturilor problematice ale omului cu vremea sa, în opoziție cu o istorie care astăzi ne apare mai complexă și mai echivocă decât am fi bănuțit la vremea respectivă.

3. Și atunci ar trebui, oare, să spunem că „omul ermetic“ este ultimul personaj adevărat pe care literatura italiană a știut să-l exprime? Desigur, nu ne va fi prea greu să-l descoperim și în centrul experiențelor maeștrilor noii proze, chiar și în acele opere prin care s-a realizat, de fapt, ieșirea din climatul ermetic și pășirea spre noile poetici realiste.

Avântul abstract al personajului Silvestro din romanul *Conversație în Sicilia*¹ al lui Elio Vittorini este cel al omului care simte tragedia istoriei, dar se poate mișca numai la marginea acesteia, participând la ea doar în mod liric; și cu siguranță că nici N Doi² din *Oameni și neoameni*³ al aceluiași scriitor nu e nici el mai integrat, chiar dacă își petrece timpul între bombe și ședințe.

1. *Conversazione in Sicilia*, romanul lui Elio Vittorini apărut inițial sub formă de foileton în revista *Letteratura* (1938-39), iar apoi sub titlul *Nome e lagrime* la Editura Parenti, a fost publicat cu titlul care l-a consacrat în 1941, la Bompiani.

2. Nume de cod al partizanului protagonist.

3. *Uomini e no* (1945) este primul text în proză care relatează experiențele Rezistenței italiene din cel de-al Doilea Război Mondial. În română a apărut pentru prima dată în 1947, în traducerea Elenei Murgu, fiind reeditat în colecția BPT în 1968, în același volum cu *Conversație în Sicilia*.

CUPRINS

<i>În miezul lucrurilor: Calvino eseist</i>	7
<i>Cronologie</i>	13
<i>Notă asupra ediției</i>	25

DESPRE LITERATURĂ, SOCIETATE, OM

Măduva leului	31
O Belle Époque neașteptată	51
Provocarea labirintului	57
Definiții de teritorii: comicul	76
Pentru cine scriem? (Raftul ipotetic)	78
Știință și literatură	84
Romanul ca spectacol	92
Literatura de șezut	97
Zei orașelor	99
Ce înseamnă „să respecti viața“	103
Cum poate fi folosită bine și greșit literatura în politică	108
Identitate	117
De ce să-i citim pe clasici	122
A traduce este adevăratul mod de a citi un text	130
Fantasticul în literatura italiană	137
Lumea scrisă, lumea necrisă	146

DESPRE CÂȚIVA CLASICI

<i>Logodnicii</i> , romanul raporturilor de forță	159
Ariosto: structura poemului <i>Orlando Furioso</i>	164
<i>Candide</i> sau rapiditatea	172
Cunoașterea pulverizată a lui Stendhal	177
Carlo Collodi, <i>Pinocchio</i>	185

CUPRINS

Odiseele din <i>Odiseea</i>	193
Denis Diderot, <i>Jacques le fataliste</i>	199

DESPRE UNII CONTEMPORANI

Hemingway și noi	207
Brecht	214
Pavese: a fi și a face	216
Ultima scrisoare adresată lui Pier Paolo Pasolini	223
În amintirea lui Roland Barthes.	227
Dino Buzzati	233
Stânca lui Montale	237
Jorge Luis Borges.	242
<i>Insuportabila ușurătate a finței</i> de Milan Kundera	251

APENDICE: CALVINO DESPRE CALVINO

N-o să mai trâmbițez.	261
25 aprilie 1945 al meu.	264
Am fost și eu stalinist?	268
De ce scrieți?	276
Atâtea povești pe care le-am uitat.	280
Interviu acordat Mariei Corti	288